

Primjena narodne medicine među hrvatskim šokačkim stanovništvom u sjevernoj Bačkoj

Sara Mikelić*

Sažetak

U ovom radu se iznose rezultati istraživanja provedenog u travnju i studenom 2014. godine među šokačkim stanovništvom u Bačkoj: u Monoštoru, Beregu i Somboru. U radu se ukazuje i na zastupljenost tih praksa u prošleme stoljeću. Obuhvaćeni su razni aspekti narodne medicine, od primjene lijekova biljnog, životinjskog i humanog podrijetla, preko osvrta na njihove praktičare tzv. narodne liječnike specijalizirane za vađenje zuba, za namještanje kostiju, babice i njihovu ulogu u tradicijskim medicinskim praksama ruralnih područja, do završnog osvrta na povezanost tradicijskog liječenja s vjerom u nadnaravno.

Ključne riječi: narodna medicina, narodni liječnici, Monoštor, Bereg.

Uvod

U istraživanju narodnog života veliki dio čini narodna medicina koja se u svakodnevnom govoru definira kao način na koji su nas liječile naše bake, odnosno način na koji su naše bake bile liječene prije pojave klasične medicine. Uz narodnu medicinu, koristi se i pojam tradicijske medicine, kao pojave koja označava praksu koja je određena tradicijom, a osmišljena od strane naroda, tj. različitih lokalnih zajednica (Bukovčan 2003, 160). Takvi tradicionalni načini očuvanja zdravlja prisutni su u svim dijelovima svijeta te očuvani prenošenjem s generacije na generaciju tijekom duljeg niza godina. Kao široko područje istraživanja, ona uključuje niz praksa liječenja i tumačenja, čiji značaj i zastupljenost varira ovisno o zajednici u kojoj je prisutna (Kelemen 2009, 163). Na području jugoistočne Europe se temama narodne medicine već od kraja XIX. stoljeća bave liječnici i etnolozi (Bukovčan 2003, 161), no sudeći po dostupnoj literaturi na ovu temu, narodne prakse liječenja su zanemareno područje istraživanja narodnog života. O tome Tanja Bukovčan piše slje-

* studentica diplomskog studija na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju i Odsjeku za povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu

deće: „Pojam narodne medicine kao poddiscipline etnologije pojavljuje se najčešće u podnaslovima članaka i stručnih radova te da narodna medicina obuhvaća jedan veliki dio narodnog života i da je stoga ‘zaslužila’ da bude promatrana kao posebno područje unutar etnologije, na isti način kao što se tretiraju narodno graditeljstvo ili rukotvorstvo“ (ibid. 165). Iz navedenih sam razloga, uz vlastiti interes za temu, odabrala pojam narodne medicine kao predmet proučavanja u svom radu. Istraživanje je provedeno od 9. do 12. travnja te od 3. do 6. studenog 2014. godine među šokačkim stanovništvom Bačke u Srbiji u sklopu kolegija *Prakse terenskog istraživanja* Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu pod vodstvom redovite profesorice dr. sc. Milane Černelić. Za potrebe ovog istraživanja sveukupno je ispitano dvadeset kazivača, od kojih desetero u Monoštoru, osmero u Beregu i dvoje u Somboru (podrijetlom iz Monoštora). Podaci o poznavanju određenih metoda liječenja, poznavanju ljekovitog bilja i drugih sredstava za liječenje u narodnoj medicini su prikupljeni polustrukturiranim intervjuom. Cilj istraživanja je dati uvid u status narodne medicine među šokačkim stanovništvom sjeverne Bačke u Srbiji, preciznije, koje su se narodne prakse liječenja primjenjivale u prvom redu u drugoj polovini XX. stoljeća do današnjih dana te koliko su one zastupljene u svakidašnjem životu lokalne zajednice. Podaci se u ovom radu iznose u tematskim cjelinama koje čine poglavlja o lijekovima biljnog, životinjskog i humanog porijekla, o narodnim liječnicima, te na kraju tradicijskom liječenju i vjeri u nadnaravno, nakon čega slijedi zaključak na temelju iznesenih podataka. U cjelini o narodnim liječnicima obuhvaćeni su kazivači koji se prisjećaju svojih ili tuđih iskustava i pojedinci koji se još uvijek bave ili su se bavili specijaliziranim praksama tradicijskog liječenja. Iako stanovnici ruralnih područja u ovom slučaju to nerado priznaju, činjenica je da je veza između narodne medicine i magije očigledno vrlo jaka zbog čega se u radu nalazi i cjelina o nadriliječništvu. Tema odnosa narodne medicine i vjere u nadnaravno dovoljno je kompleksna da zahtijeva posebno istraživanje te je u okvirima ovoga rada moguće tek naznačiti njenu problematiku.

Ljekovito bilje

Među šokačkim stanovništvom na području Bačke se i danas primjenjuje ljekovito bilje u liječenju lakših zdravstvenih tegoba. Pretežito se koriste čajevi kod dišnih tegoba ili u preventivne svrhe, no postoje i razni biljni preparati u obliku masti, sirupa, ulja ili rakija u koje se stavljaju različite biljke ili šumski plodovi poput divljeg kestena. Primjena narodne medicine varirala je od domaćinstva do domaćinstva, ovisno o tome što je bilo pristupačno pojedinoj obitelji. Kata Pejak iz Monoštora govori u prilog tome:

Znate šta, u starim vremenima je bilo ko je šta drž'o. Ko kravu, ko kozu, e tako da se jedan drugom menjo. Ja tebi ovo, ti meni ono... Nije bilo plata, nego tako su se... Eto tako je bio život.

Neki su koristili pretežito biljne preparate, dok su primjerice neki koristili lijekove životinjskog podrijetla kao u slučaju Marije Šeremešić iz Sombora čija se obitelj bavila pčelarstvom. Ona navodi:

Prije se radilo čajeve od kamilice, lipe, čaj od koprive, mente... I s obzirom da su moji roditelji bili pčelari, bio je med. Znači med i propolis... To je bilo ono osnovno čime se sve lečilo. (...) Nama je bilo normalno da se stavlja u čaj, ali nisu su ga svi koristili jer je bio skup.

Za čajne mješavine se, po riječima kazivača, najčešće beru kamilica, šipak, lipa, bagremovi cvjetovi, bazga, bijeli sljez, menta, kopriva, maslačak, majčina dušica i slične biljke koje su lako pristupačne budući da većinom rastu po okućnicama i uz šumske putove. Većina kazivača je potvrdila kako se nekada češće bralo navedene i ostale biljke u zdravstvene i preventivne svrhe, a kao razloge navode sve veću dostupnost biljnih preparata i čajeva u trgovinama i ljekarnama. Ivan Gorjanac iz Brega kaže:

Moja stara je isto tako pripremala te trave za čajeve i tako. Ona je išla i brat. Mi sad kupimo... Šta da kažem... Imamo u dućanu, pa tamo kupimo. Ne bismo više. Jesmo prije par godina, ali sada ima u tim filter paketićima...

Kata Antalović i Marica Vukičević iz Monoštora navode kako ne beru bilje iz straha od raznih pesticida koji se danas sve češće upotrebljavaju. Kata Antalović komentira: *Kad nije bilo tog prskanja, bralo se svugdje. (...) Ima to kod nas na ulicama, ali to nije za brati. Ne znaš tko šprica. Protiv buba kojekakvih, komaraca...* Iako otprilike polovica ispitanih kazivača osobno ne bere bilje za pripremu čajeva i raznih ljekovitih preparata, oni se još uvijek koriste na svakodnevnoj bazi, preventivno ili za ublažavanje dišnih, probavnih ili mokraćnih problema. Oni koji to još uvijek čine, poput obitelji Pašić iz Monoštora tvrde kako ne žele konzumirati kupovne čajeve zbog manjka kvalitete, tj. razlike u okusu i mirisu čajeva. O kupovnim čajevima Adam Pašić ukratko kaže: *Ne kupim na pijaci te čajeve. To za mene nisu čajevi.* Slično tvrdi i Marija Šeremešić iz Sombora: *Koristim dosta biljnih čajeva, baš biljnog porekla... Ne jabuka cimet, nego pravih čajeva. (...)*

Od biljaka se za ublažavanje zdravstvenih tegoba vezanih uz dišne putove najčešće koriste kamilica, majčina dušica, kantarion, menta i bijeli sljez, a Marica Vukičević navodi i kukuruznu svilu koja se koristi kao čaj za kašalj. Ana „Hilda“ Lojen iz Monoštora navodi i primjenu crvenog luka za ublažavanje kašlja: *Kod kašlja, kuvao se od luka čaj. Crni luk staviš, malo ga raspečeš, ali sa korom zajedno i kuvaš, recimo dok se na trećinu... Koncentrovano da bude i meda unutra. I bilo je efikasno. Posle, već lekovi kad su došli, onda nije bilo toliko...* Upotrebu crvenog luka u iste svrhe potvrđuje i Eva Terzić iz Sombora: *Luk! E, to je bilo za grlo, kašalj... Ispržiš šećer, sipa se voda i onda se stavi luka. Crni luk, da prokuva, ne da stoji nego da prokuva dva ključa, tri. Odstoji pola sata i to se pilo za kašalj, za grlo...* Kata Pejak iz Monoštora se također prisjeća kako se nekada luk koristio i za neka kožna oboljenja: *Ako imaš čir ili što god, ajt' malo pečenog luka i to je već bila stara pesma. Pečeni luk staviš na to, čir prođe. Znalo je bit opet na drugom mjestu, drugi treći, ali samo to se radilo. Tko kako, šta je*

tko znao... Upotreba luka u te svrhe zabilježena je i kod Đule Gorjanac iz Berega. Za ublažavanje kašlja, između ostalog, kazivači navode i sirupe od bijelog sljeza i bazge. Ivan Gorjanac iz Berega o bazgi kaže:

Od baze, mi to zovemo baza ili zova ili kako već. Pa su bobice, kad sazriju, onda su to kuvali. I šećerac, koliko su to mogli kupiti. I onda kašičicu na dan i to je bio lik za astmu. (...) Od toga su pravili sirupe, pravilo se i čaj, ali to jedan deci na dan. To je bilo za dišne puteve samo.

Za liječenje i ublažavanje lakših kožnih oboljenja poput osipa, opeklina, uboda i sličnog se po riječima kazivača¹ iz svih triju mjesta na kojima je provedeno istraživanje primjenjuje nevenov cvijet u obliku masti. Kata Antalović iz Monoštora kaže: *Neven dobar za sve. Možeš ga za čaj koristiti. Kao mast za kožu... Jako dobar, to mogu potvrditi jer ga radim i koristim sama.* Poput Đule Gorjanac iz Berega ona ga priprema sama prema uputama preuzetim iz knjige *Zdravlje iz Božje apoteke*, autorice Marije Treben. Gospođa Gorjanac opisuje točnu pripremu nevenove masti:

Čitala sam, tu imamo knjigu, Iz Božje apoteke. Pa piše da je mast od nevena jako dobra, za rane i to... E onda sam nakidala cvetova, i stavila sam masti. Čiste svinjske masti. Onako počne ko da vri mast. I stavim taj neven unura i skidem odma. I to ostavim preko noći i sutradan podgrijem malo i preko gaze... I onda stavim u neke staklenke.

Kata Antalović iz Bačkog Monoštora navodi i uporabu kantarionovog ulja kao rješenja za mnoga kožna oboljenja. Za probavne tegobe se općenito koriste čajevi od kamilice, kima, hajdučke trave, zatim šljiva, smokva i lanene sjemenke za konstipaciju, ali i rakije od aniša ili pelina za olakšavanje bolova u želucu. Uporabu divljeg kestena za rješavanje proljeva navodi nekoliko kazivača.² Marija Turkalj (Slika 1.) objašnjava:

Za proliv... Baka je uvijek imala u špajzi kestena. Divljih kestena je nakupila. I kad bi dite malo imalo proliv, baka bi očistila tu tvrdu koru (...) u kašičicu malu. Kad bi mi to progutali, onda bi popili pola čaše mlake vode. I tako svaki dan po jednu kašičicu i proliv bi odmah sto.

Ona spominje i primjenu divljih kestena za olakšavanje bolova kod reume³:

U jesen bi baka kupila divlje kestene po šumi. Onda bi ostavila da se posušu. Očistila bih tu koru oko njih, narendala i metnila u bocu. U bocu bi nalila čistu rakiju i mjesec dana bi tu bocu okretala. (...) I još 30 dana je to u boci čekalo. (...) Baka je davala tu bocu i rekla uvek promućkajte. I tu rakiju s tim kestenjima su onda stavljali na reumu.

¹ Uporabu nevenove masti su spomenuli: Kata Antalović i Marica Vukičević iz Monoštora, Stipan Gorjanac iz Berega i Eva Terzić iz Sombora.

² Uporabu divljeg kestena navode: Marija Turkalj, Julija i Ana Lojen iz Monoštora, Tonka Krizmanić i Matija Gorjanac iz Berega i Eva Terzić iz Sombora.

³ To potvrđuju i Marica Vukičević i Kata Antalović iz Monoštora i Tonka Krizmanić i Matija Gorjanac iz Berega.

Slika 1. Kazivačica Marija Turkalj iz Monoštora objašnjava kako se priprema rakija od divljeg kestena za ublažavanje reume. Snimila Sara Mikelić 2014. godine

U istu svrhu se primjenjuje i bijeli ljiljan u rakiji što navode Kata Antalović i Marica Vukičević iz Monoštora, dok u Bregu za bijeli ljiljan Đula Gorjanac kaže:

Oni cvetovi kad se već šuše, pa latice se skupljaju, pa u rakiju stavljamo. Pa ako se ubodeš, pa imaš negdje trn ili se posečeš, pa se rana samo onako malo zacrveni, da to nije jako duboko, pa onda stavljamo...

Dakle, osim za olakšavanje boli kod reume, zabilježeno je da se bijeli ljiljan koristi i kod lakših povreda na koži. Koprivu kazivači⁴ navode kao vrlo ljekovitu biljku koja se koristi za čišćenje krvi, probavne probleme i ostalo, iako se danas obično smatra samo korovom poput maslačka te ju iz tih razloga uglavnom ne koriste u zdravstvene svrhe. Eva Terzić iz Sombora kaže:

To je bilo, nekako... glupavo. Glupo je sad jest travu što jedu svinje. (...) Ali, ja pitu ću napraviti od kopriva. Maslačak za salatu... Dok neki već zavrću s nosom. A da li bi znali da li je špinat i da li je kopriva kad im ne bi rekla?

Ana „Hilda“ Lojen iz Monoštora o koprivi kaže:

Sad i ja ću da je berem. Uglavnom zbog mokraćnih organa... (...) Inače bolujem od bubrega... Inače, to je takva diureza bila, takvo čišćenje bubrega da ti ne mogu reći. (...) Sad ću u bašći koprivu zasaditi... Pa uglavnom mi se smeju 'Šta ćeš u bašći korov zasaditi?'

Ona navodi i primjenu kupusa za upale kod dojilja koju su primjenjivali u lokalnoj ambulanti gdje je radila kao medicinska sestra:

⁴ Ovu biljku su spomenuli kazivači: Ana „Hilda“ Lojen, Marica Vukičević i Kata Antalović iz Monoštora, Stipan Gorjanac iz Brega i Eva Terzić iz Sombora.

Kad žena doji, pa se mlečna žlezda zapali... Onda smo ju naučili da stavlja kupus. Malo ga svene u vreloj vodi, onda kad se ohladi, stavi i priveže. Onda je to malo navuklo, prema napolje, i onda kad smo vidjeli gdje je žarište, onda smo proboli. To je bilo u ambulanti, a sad je to nezamislivo da se to radi.

Za upale uha se u svim mjestima na kojima je provedeno istraživanje najčešće primjenjuje čuvarkuća.⁵ Đula Gorjanac iz Berega uz to navodi i primjenu svinjske masti⁶: *Pa, to smo obično stavljali ili svinjske masti u uvo ili onu čuvarkuću... Pa se ot-kine, pa stavi kap-dve. Za smirenje se obično navode biljke poput kamilice, majčine dušice, kantariona i mente, no zanimljivo je da je nekolicina kazivača⁷ spomenula i čaj od maka. On se koristio kao sredstvo za smirenje i protiv nesanice, a Marko „Kockar“ Đipanov iz Monoštora navodi: *I kad si dijete, skuva se makovina, toga popi-ješ, spavaš ko anđeo.* Zabilježeno je da se čaj od maka nekada često davao nemirnoj djeci, no ta primjena u današnje vrijeme nije spomenuta u razgovoru s kazivačima prilikom ovog istraživanja. Stipan Gorjanac iz Berega navodi i primjenu krumpira za snižavanje povišene tjelesne temperature: *To obično smo stavljali ili krumpire tanko odsečene, pa na tabane i dlanove stavljali.**

Lijekovi životinjskog porijekla

Osim raznih biljnih preparata korištenih u zdravstvene ili preventivne svrhe, koriste se razni lijekovi životinjskog podrijetla poput svinjske masti, sušene slanine, jaja i proizvoda pčelinjeg porijekla. Kao što je to spomenuto ranije u tekstu, to je ovisilo i o samoj dostupnosti istih. Upotrebu pčelinjih proizvoda, posebice meda, spominju svi ispitani kazivači, a jedan od njih je Adam Pašić iz Monoštora čija se obitelj bavi pčelarstvom oko 35 godina (Slika 2.). On navodi da u Monoštoru postoji pčelarsko društvo te da se pčelarstvom u tom mjestu bavi dvadesetak ljudi, iako je taj broj nekada bio puno veći. Kao razloge navodi sve veću upotrebu pesticida i raznih kemikalija u poljoprivredi koji dovode do smanjenja populacije pčela u Monoštoru, ali i u svijetu. On iznosi svoju zabrinutost:

Ja pčele volim. Ja ih ne držim iz interesa dobiti i to je velika razlika. Mnogi sad odustaju jer, teška su vremena. A sada, ja tvrdim da će nas hemija uništiti... Ne pčele, nego će uništiti čovječanstvo. Ja to tvrdim i mislim da neću pogrešiti. Uz moj zanat, radio sam pčele, a i radio sam poljoprivredu.

Također navodi beneficije proizvoda pčelinjeg podrijetla:

Šta je tu dobro kod pčele... Jer ona sve otrove zadržava u svom organizmu, a izlučuje čisti med. Zato je, još uvijek, med antibakterijski. (...) Znači, ona ugi-

⁵ To potvrđuju Kata Antolović i Marica Vukičević i Monoštora, Stipan Gorjanac iz Berega i Eva Terzić iz Sombora.

⁶ Iskaz potvrđuju i Tonka Krizmanić i Matija Gorjanac iz Berega, dok primjenu svinjske masti kod upale uha nisu spominjali kazivači iz Monoštora i Sombora.

⁷ Upotrebu maka su spomenule Marica Vukičević, Kata Antalović, Adam i Rosalija Pašić iz Monoštora.

ba, a nama daje zdravu hranu. To je žalosno što ljudi o tome ne vode računa.

Od niza proizvoda pčelinjeg podrijetla poput pčelinjeg otrova koji se primjenjuje kod reume, cvjetnog praha za jačanje imuniteta i problema s mokraćnim putovima, meda koji se koristi preventivno za podizanje imuniteta ili za rješavanje raznih kožnih tegoba, poseban naglasak bih stavila na ljekovita svojstva jednog pčelinjeg nusproizvoda – propolisa. Adam Pašić tvrdi kako se propolis u Monoštoru počeo češće primjenjivati 1970-ih jer (...) propolis se čak nije ni skupljao. Jer to je malo i dosadno i teško... Mah, ubitačno je. Dosadno ubitačno, moš kazat. Također opisuje pripremu propolisa: *Mi stavljamo 30 grama u litru alkohola. I onda to stoji misec dana najmanje. Ali uz svakodnevno mešanje da bi se rastvorilo što bolje.* Njihova kćer radi i mast od propolisa koja ublažava razne kožne tegobe poput uboda insekata, blažih povreda kože i sličnog. Propolis ima antibakterijska svojstva, a koristi se i kao anestetik (...) i za grlo i kad zub boli. Pašić iznosi i vlastita iskustva s upotrebom propolisa:

Odseko sam dio te jagodice na prstu i počeo mazat s propolisom. (...) I, zavio sam 7 dana. Kad sam skinuo, vidim, mrtva koža sa mesom, otpalo i evo... Opet normalno, došlo na svoje mesto. (...) Tu imamo bezbroj primjera gdje je nama propolis jako pomogao i ja ne mogu odustat od toga, koliko god se brat ljutio.

Rečenicu završava osvrtnom na svoga brata koji se kao stručnjak biomedicine protivi narodnoj medicini: *Ujedno ja govorim ovako bratu kada pričamo: ni medicina ne može sve slučajeve izlečiti, ni narodna, ali se one mogu nadopunjavati. I to treba prihvatiti. Uz to bih još nadodala recepturu svakog pčelara i ljubitelja meda: Svaki dan bi trebalo jedno dve kašike meda. 'Svako jutro za dobar dan, a svaku večer za miran san.'*

Od ostalih lijekova životinjskog podrijetla najučestalija je primjena svinjske masti, što je potvrđeno kod svih ispitanih kazivača. Svinjska mast se i danas primjenjuje za snižavanje tjelesne temperature uz pomoć obloga, ali je zabilježeno da se koristila i kao kapi za uši i nos, kod hemoroida i kao oblog kod upale grla i kašlja. Kazivačica Marija Turkalj iz Monoštora spominje upotrebu svinjske masti i kod dekubitusa, ali je to jedini zabilježeni slučaj kod kazivača. Njezin sumještanin Marko Đipanov spominje primjenu obloga od svinjske masti u slučaju povišene tjelesne temperature i

Slika 2. Adam Pašić, pčelar iz Monoštora. Snimila Sara Mikelić 2014. godine.

upale grla: *Kad imaš veliku temperaturu, mazali su sa mašćom ili vodu ladnu stavljali. Onda oblozi tu, oko vrata, krpa sa mašću se namaže (...)* I to tako izvuče, to je nevjerovatno. Stipan Gorjanac iz Berega navodi: *(...) pa na tabane ili krpu tanko namazati s mašću, svinjskom mašću pa na grudi stavljati. I tu, ovako, obloge na dlanove.* To potvrđuju Tonka Krizmanić i Matija Gorjanac iz Berega te Adam Pašić i Rosalija Pašić iz Monoštora koja kaže: *Stavljala se svinjska mast na lanenu krpu koja se stavljala na prsa. To je izvlačilo temperaturu, ali i liječilo kašalj.* Kazivači iz Berega⁸ navode primjenu svinjske masti i kod upale uha, a Eva Terzić iz Sombora također i *(...) za hemeroide, svinjska mast.* Ona se prisjeća i primjene zečjeg loja: *Od zeca, onaj loj... se koristio za mazanje peta, ruku... Za kožu da bi bila malo mekša.* Matija Gorjanac, Tonka Krizmanić te Ivan Gorjanac iz Berega spominju ovčji loj koji se primjenjivao u iste svrhe:

E, a s čim su mazali? Mazali su loja. Onda su taj loj ostavljali i topili to i onda su taj loj pomišali sa nekim travama. Da sam ja to možda zapisao... Onda smo bili dica pa se nisam ni previše interesirao za to. To sam zapamtio. I onda su s tim mazali ruke. Ti poljoprivredni radovi i šta ja znam, kad se sve ručno radilo i onda su ruke mazali s tim. I onda, kad pukne koža, onda su s tim isto mazali da brže zaraste.

Većina kazivača⁹ iz svih triju mjesta potvrdili su i primjenu slanine na oštećenoj koži, posebice za manje rane ili izvlačenje stranih predmeta iz kože poput trnova i sličnog. Bivša medicinska sestra Ana „Hilda“ Lojen iz Monoštora potvrđuje primjenu slanine u lokalnoj ambulanti¹⁰: *Kad god imaš neku zagnojenu ranu ili trn kad si se ubo, pa ne možeš izvadit, onda smo na to vezali slaninu. (...) U ambulanti, da. (...) Svakako smo radili, snalazili se...*

Marija Turkalj iz Monoštora objašnjava:

Kad bi trn imali na ruci ili na nogi, baka nam je odsikla tanko komad slanine, suve domaće slanine. Metnila na prst, nogu ili di je bio trn i priko noći sa krpom to zamotala i ujutro bi slanina sve izvukla napolje.

Marija Šeremešić iz Sombora također potvrđuje upotrebu slanine kod kožnih tegoba: *A brat mi je isto pričao... On je stariji od mene. On je stavljao slaninu na razne čireve... Obloge od slanine...* Kod opekline se osim već spomenute nevenove masti, primjenjuje bjelanjak od jaja čemu svjedoči Đula Gorjanac i Tonka Krizmanić iz Berega te Eva Terzić iz Sombora koja se prisjeća: *Pa, to mi je mama najviše belanjca izlupala, od jajeta ono belanjce i onda sa tim tako namaže. I to mi je bilo najviše za opeklinae.*

Svinjska mast, slanina i med se po riječima kazivača i danas svakodnevno primjenjuju kod liječenja raznih lakših zdravstvenih tegoba, dok primjena ostalih lijekova životinjskog podrijetla nije toliko učestala. Razlog tome je vjerojatno sve veća dostupnost raznih preparata koje je lako pronaći u svakoj ljekarni ili trgovini.

⁸ Stipan Gorjanac, Tonka Krizmanić i Matija Gorjanac.

⁹ Upotrebu slanine kod lakših kožnih tegoba navode Marija Turkalj, Ana „Hilda“ Lojen, Đula Gorjanac, Matija Gorjanac, Tonka Krizmanić i Marija Šeremešić.

¹⁰ Neke narodne prakse liječenja su se, po riječima kazivačice, koristile u lokalnoj ambulanti do 1980-ih godina.

Lijekovi humanog podrijetla

Osim lijekova biljnog i životinjskog podrijetla, u narodnoj je medicini uobičajena i primjena lijekova humanog podrijetla poput urina, sline i drugih tjelesnih izlučevina. Kazivačica Marija Turkalj iz Monoštora opisuje kako su, otprilike do pedesetih godina XX. stoljeća, dojilje pomagale tek rođenoj djeci kod lakših zdravstvenih tegoba:

Kad su bila dica mala, tamo do 50-ih godina, pa bude krmeljivo... (...) Samo mlika tvojega malo izmuzi iz grudi... I onda mama malo špricne mlika na oči, pa se oči otvoru. (...) I tako isto ako je bilo crvenilo ili slično, samo malo mlika. (...) Malo dite, dok ga je dojila majka.

Ona potvrđuje i primjenu urina kod otvorenih rana: *Ili kad su se posikle... Kad bi rana bila otvorena, onda bi rekle „Idi tamo iza, pa popiški to malo.“ (...) I tako dva, tri jutra... Možeš i na jednu krpu, pa zamotat.* Primjenu urina u liječenju ispucale kože na rukama potvrđuju Adam i Rosalija Pašić iz Monoštora, Matija Gorjanac, Đula Gorjanac i Tonka Krizmanić iz Berega koja kaže: *Moj otac je bio čoban i rekao je samo pomokrite ruke. Kada se išlo brati kukuruz i kad je bilo inje onda je koža popucala pa se trebalo samo na to popišat preko noći.*

Kazivačica iz Sombora Eva Terzić navodi kako još uvijek primjenjuje urin kod ispucale kože na rukama:

Ja lepo uveče se istuširam, popišam ruke, da izvinete, i ovako držim ruke. Do mene ne mora nitko doć, ja idem spavat. Ja se od sebe ne gadim, ali zato ujutro osetim tačno kako grize (...) Stojim, ćutim, nikome ne kažem šta ja radim, ali nikad nemam problema s time. Što sad, jel' ja moram tolko bit' fina... Posle se ja operem sa sapunom i isperem.

Ujedno se prisjeća kako se ta metoda koristila i u prošleme stoljeću na preporuku starijih generacija:

To je moja baka... Kad se posečem, nije bilo... Mogu ja vrištati, a ona 'Idi pišaj!' Očeš, nećeš... Ili, evo imam ja sad trag na palcu, imala sam nekih 13 godina i... Odsečem slučajno. To je bila kost bela... (...) I ona kad je videla [baka], samo mi je rekla da idem popišati i uzela koricu leba. Požvakala, vratila nazad, stavila koricu leba, zamotala i tako sam ja držala. Ni doktoru, ni ništa. Zaraslo (...) I ja mislim da mi ni doktor ne bi to bolje napravio.

Iako je kazivačica potvrdila kako i danas koristi tu metodu narodnog liječenja za vanjsku uporabu, po njenom je kazivanju očito kako urinoterapija nije općeprihvaćeni način liječenja zbog određenih društvenih normi povezanih s tjelesnim izlučevinama koje se uglavnom prikazuju u negativnom kontekstu. One su u društvu shvaćene kao nešto devijantno, nehigijensko i pogrešno, te smatram da je iz tih razloga teško saznati je li to praksa liječenja koja se primjenjuje i danas, te kolika je njena učestalost među Šokcima u ispitanim mjestima u Bačkoj.

Narodni liječnici

Prije razvoja službene biomedicine, liječništvom su se bavili razni pojedinci specijalizirani za određene zdravstvene probleme poput namještača kostiju, babica, osoba koje su se bavile ispuštanjem krvi, vađenjem zuba, stranih predmeta iz oka i sličnog. Praktičari narodne medicine često žive običnim životom svojih suseljana, obaju su spolova, te su obično u srednjoj dobi (50-60 godina), a svoje su sposobnosti većinom pokazivali već od malih nogu. Za svoje usluge nikada ne traže novac ili nekakvu naknadu, te usprkos razmjerno unosnom zanimanju, žive skromnim životom (Randić 2003, 67). Važno je napomenuti kako je narodna medicina blisko povezana s vjerovanjem u nadnaravno, pa tako i danas u pretežito ruralnim područjima postoje, većinom žene, koje se bave uklanjanjem uroka molitvama ili raznim preparatima biljnog, humanog i životinjskog porijekla, no to je posebna tema o kojoj će biti više govora kasnije u tekstu. Iako bi većina ljudi pomislila kako je to liječnička praksa rezervirana za prošla vremena, rezultati provedenog istraživanja su pokazali kako narodni liječnici još uvijek postoje, kao i ljudi koji vjeruju u njihovo znanje i obraćaju im se za pomoć. Većina kazivača je na pitanje postoji li netko tko se još uvijek bavi narodnom medicinom odgovorila poput Marice Vukićević iz Monoštora: *Nekad je bio jedan koji je namještao kosti i jedan koji je vadio zube. Toga je sigurno bilo. No, u istom selu živi Marko Đipanov po profesiji berber, koji se u sklopu narodne medicine specijalizirao za vađenje zuba (Slika 3.).*

On je te usluge, koje ne naplaćuje, započeo prije jedno 40-50 godina, a kaže da ih je izvadio *možda 100, 150 (...)* Zube je vadio golim rukama, jedino uz pomoć maramice, a proceduru vađenja zuba opisuje na jednom sumještaninu: *Evo ti jedna rakija, popij malo, smiri se, zine... Evo ga! Onda još jedna rakija, onda ispereš usta. Još sam mu dva izvadio, cilu rakiju mi je popio!* U većini slučajeva su ga, kaže, za pomoć tražili

*Slika 3. Marko Đipanov, nekadašnji berber iz Monoštora.
Snimila Sara Mikelić 2014. godine.*

sumještani zbog nepovjerenja prema zubarima. Danas više ne vadi zube jer, kako kaže, nema više snage u rukama: *Pa, sad... Ovo mi sve trne... Mogao bi, al'... Nemam više snage. Godine su tu... Mogao sam klin vadit iz daske.* On je posljednji narodni liječnik koji se bavio ovim poslom u Monoštoru, s obzirom da nije nikoga učio „zanatu“, a moguće i zadnji među bačkim stanovništvom naseljenim u Bačkoj s obzirom da nitko od kazivača s kojima sam razgovarala nije potvrdio postoji li još netko tko se time i danas bavi.

Osim spomenutog *berbera*, u Beregu sam razgovarala sa Stipanom Gorjancem poznatim i pod nadimkom „Skelac“, koji se bavi namještanjem kostiju (Slika 4.).

O počecima svoje neočekivane uloge narodnog liječnika kaže:

Tada sam bio već oženjen.(...) Tu je bio jedan komšija koji je to radio. I bio je još jedan, ali taj je umro, eto, prije 40 godina. Njih dva je bilo u selu. I... Kad je njega šlagiralo, nije mogo rukom i onda je mene zvo. (...) I onda on mene zove da mu dođem pomoć, ne može on rukom radit. Danas, pa sutra... Pa male donesu, onda oni počnu plakat, a ja to nisam volio. I onda posli, krenulo to tako, i eto.

Uz namještanje iščašenih zglobova, masira ukočene dijelove tijela:

E onda, pošto sam počeo... To mi je samo došlo. Ukočenost ruka, noga, kičma, vrat... (...) Znači ja mogu napipat žilu. E sad, ako je otečena malo, mora bit. I onda ja tu žilu mogu pratiti do ruke ili od kičme skroz do stopala. I onda izmasiraš to.

Za smanjivanje oteknuća zglobova pacijenata koristi ocat i vodu koji, po njegovim riječima, najučinkovitije djeluje za ublažavanje takvih zdravstvenih tegoba.¹¹ Međutim, otvorene prijelome prepušta službenoj medicini: *Onda ga privijem i teraj za bolnicu.* Njegove usluge svakodnevno traže mnogi iz Berega, okolnih mjesta poput Sombora i Apatina, a poneki su dolazili čak iz Beograda i Mađarske. Kaže kako mu ponekad i doktori iz obližnje ambulante šalju svoje pacijente sa lakšim zdravstvenim poteškoćama, a pripovijeda kako ga je i jedna doktorica zatražila za pomoć: *Bila je na snimanju, a ona je ukočita i nakon jedne masaže digla je ruku gore i eto.* O vlastitom iskustvu prijeloma kosti na desnoj ruci priča ironičnim tonom:

Slika 4. Narodni liječnik Stipan Gorjanac iz Berega. Snimila Martina Novosel 2015. godine.

¹¹ To su potvrdile i kazivačice Kata Pejak iz Monoštora i Eva Terzić iz Sombora.

Pa nisam sam (namještao), kad sam pokido ruku onda sam ošo u bolnicu. Triba sam svezat metlu, pa bi mi odmah prošlo. A ja sam otišo u bolnicu i doktor mi je metno ruku u gips, cirkulatorno stavljanje gipsa u oklop, a ruku mi zaboravio u gips metnut. Pa sam ja 4 i po nedilje bio u oklopu. I sad je tako zarasla i triba da mi kidu ruku nanovo.

Osim ljudi, pacijenti su mu ponekad domaće životinje i kućni ljubimci:

(...) Onda kod životinja, na primjer. I to sam radio. (...) To ne bi verovao, na primjer tele nije moglo na noge. Ja sam otišao kod njega i umotao mu letvicu i zavijao. Tele ni da mrdne. Ker, vučjak opasan iz Subotice doneli. Ja njemu metnem letvice i sve... Kad je došao vlasnik s mora, on njega odmah u Suboticu na snimanje, oni tamo kažu „Odlično, tko je to radio?“ Kaže „Moj stric i komšija!“ (...) Životinje su mirne kad je tako nešto pokidano. (...) Inače ne dolaze toliko. Tko ima rasnoga kera...

Važno je naglasiti, kako poput ostalih narodnih liječnika s kojima sam imala prilike razgovarati, ne naplaćuje svoje usluge. Tvrdi da je dobivao i ponude za posao, ali ih je odbijao budući da se ne želi baviti time zbog zarade. Svoje znanje prenosi na kćerku za koju kaže: *Zna ona, i odma će reći je li pokidano ili nije.*

Slika 5. Posljednja babica u Monoštoru prilikom krštenja bebe. Fotografija u vlasništvu Ane „Hilde“ Lojen.

Posljednja babica u Monoštoru (Slika 5.) i okolnim mjestima bila je pokojna majka bivše medicinske sestre Ane „Hilde“ Lojen iz Monoštora koja se još uvijek prisjeća njezine uloge i značaja za lokalnu zajednicu. Značajno je ujedno i što je bila (...) *prva školovana žena u selu i prva babica školovana u selu. Prije nje su bile dvije babice koje su se, tako, kao narodne žene bavile tim porođajima, ali nisu imale nikakvog predznanja.* Ovdje je važno naglasiti kako je bila medicinski obrazovana žena koja je radila u lokalnoj ambulanti budući da pedesetih godina XX. stoljeća (...) *još nije postojalo radno mjesto za babicu*, iako je poput tradicijskih liječnika specijaliziranih za porode još uvijek odlazila u kućne posjete gdje je obavljala porode, ali i savjetovala žene prije i nakon poroda:

To je toliko polimorfna ta služba da... Ona je od prvog dana kad joj se trudnica javila, pa upravo do porođaja je vodila tu trudnicu. Prvo savjetovalište za trudnice, pa onda savjetovalište kako će da s djetetom postupi, pa kad se porodila,

onda je 7 dana, do 8, 10 išla da kupa te bebe. Imala je nekad po desetero djece da kupa. Pa sa biciklom od kuće, do kuće...

Navodi i kako je bilo slučajeva gdje je obavila tri do četiri poroda u jednu noć. Budući da je jedino u Monoštoru ambulanta, za hitne slučajeve se odvozilo pacijente u prvu najbližu bolnicu koja se nalazi u Somboru. *Imala je, preko osim hiljada porođaja kao seoska babica, jednu tešku komplikaciju je imala i to su morali odneti u bolnicu. Mislim, više njih se nosilo, ali u Sombor...* U to vrijeme je, po riječima kazivačice, postojala velika razlika između seoskih medicinskih sestara i onih koje su radile u gradu što objašnjava na jednom slučaju:

Bilo je da je odvela u bolnicu neke, a onda znaš kakva je doživjela poniženja... To je bilo, one su gradske babice, a ona seoska babica... (...) Ona otprati njenu trudnicu u bolnicu, na zaprežna kola s njom zajedno, i onda sjedi na stepenicama. Čak se nisu udostojili ni da je pozovu unutra, da sjedne u jednu sobicu... Čiča zima, sneg do pojasa i ona je sjedila na stepenicama na ulazu i čekala ishod intervencije...

Kod kuće su žene u Monoštoru rađale otprilike do 1970-ih godina. Prilikom poroda je u sobi bila prisutna jedino babica, u rijetkim slučajevima i žene iz obitelji, ali nikada muškarci. Većina kazivača je to objasnila jednostavno s rečenicom u stilu *to su ženski poslovi gdje muškarci nemaju što tražiti*, a Marija Šeremešić iz Sombora na to nadodaje: *To je bilo više građanski...* Žene su rađale u ležećem položaju što su potvrdili svi ispitani kazivači.

U ruralnim područjima su u prošlosti postojale narodne prakse kojima su se rješavale neželjene trudnoće. Pobačaji su se nekada smatrali tabu temom, za koju je znala tek nekolicina, a to su, u većini slučajeva, bile žene iz obitelji. Iako nitko od kazivača nije imao informacije vezane uz te narodne prakse, one jesu postojale i bile čuvane pod strogom tajnom. Jedino Marija Turkalj iz Monoštora se prisjeća riječi svoje bake:

I onda su stavljale to neko korenje, sirotice... Pripovedala mi je malo moja baka. I to onda izazove (krvarenje) i ne moš zaustavit... (...) Tako jako puno mladih žena. Nisu smjele reći, onda nije bilo lika. Sigurno je puno sirotih umrlo od toga... Onda te koje su preživjele, govorile su nikad više...

Zbog loših higijenskih uvjeta, raznih bolesti i nesreća ili jednostavno neznanja, mnoge su žene umirale prilikom trudnoće ili poroda što se polako počelo mijenjati prosvjetnim djelovanjem i postepenim otvaranjem zdravstvenih ustanova krajem XIX. i početkom XX. stoljeća.

Nekada su postojali razni narodni liječnici specijalizirani za pojedine zdravstvene tegobe, a njihova pojava i učestalost je varirala od mjesta do mjesta. Tako se Marija Šeremešić iz Sombora prisjeća kako su nekada postojale žene koje su istiskivale gnojne upale na krajnicima i žene koje su vadile strane predmete iz oka jezikom. Ona objašnjava:

Kada ti upadne neki predmet, nešto što nije razgradljivo, što oštećuje oko, pa ti smeta... Da ti ne bi oštetilo očnu jabučicu, onda su dizale očni kapak i jedna

žena ili dvije su postojale u selu, koje su to radile jezikom. Svojim jezikom je to pokupila, to je skidala... Tako da nisu išli u bolnicu kod lekara nego odu kod te žene koja zna to dobro.

Baka Marije Turkalj iz Monoštora je bila jedna od žena koje su olakšavale gnojne upale krajnika što podrobno opisuje:

Liječila je, prije... Kad su imali upalu krajnika dovodili su dicu, ona mi je pripovidala, ali i ja sam doživila na svojoj koži ko dite od 5-6 godina. Baka je znala to pritisnuti. Ona je rekla 'vrhnjaci'. I kad dite ne može divat, majka bi ga dovela kod moje bake. Moja baka prvo bi ga umirila (...) I onda da zine, da ne bi baku ugrizlo, ja se i danas sićam, bi metnila varjaču. (...) I sa palcem bi stisnila s jedne i druge strane. Odma je bilo lakše. I onda je rekla majci: „Kad dođete doma, jednu krpu s vrućom vodom pokvasit i zamotaj ditetu oko vrata. To, i još jednu suhu.“

Na kraju još nadodaje vlastita iskustva: *Kao dite, bojala sam se, ali je odma bilo lakše.*

Tradicijsko liječenje i vjera u nadnaravno

Ali bilo je dosta onih koji su vjerovali u neke natprirodne moći i nekad se išlo priko u Batinu, i to se zvalo, kad hoćeš nešto da, kao odeš kod vračare ili gatare, onda se kaže ideš u unu stranu. Kao preko Dunava, i ona druga strana znači druga od života, jel'. Pa to je bilo zvanično, eto... Nisu mogli više izličiti i išli su u onu stranu. (Marija Šeremešić, Sombor)

U sklopu narodne medicine se primjenjuju dva različita pristupa u svrhu sprječavanja, liječenja ili olakšavanja zdravstvenih tegoba, a možemo ih podijeliti na liječenje racionalnim postupcima i liječenje iracionalnim postupcima (Randić 2003, 68). Neizostavni dio narodne medicine je vjerovanje u natprirodne pojave što čini njezinu kozmogoniju kojom su se objašnjavale mnoge nesreće i bolesti koje su zatekle mještane ruralnih područja. Razni nesretni slučajevi od tjelesnih ozljeda do gubitka imovine ili smrti u obitelji često su se pripisivali urocima za koje su određene osobe u selu bile zaslužne. To su u većini slučajeva bile starije žene koje su nazivali *višticama*. One su uglavnom živjele same (većinom udovice) na samim granicama nekog mjesta i bile stigmatizirane od lokalne zajednice kao žene za koje se vjerovalo da posjeduju znanje koje im je omogućavalo nanošenje zla drugima. Marija Šeremešić iz Sombora se prisjeća:

I najčešće je bilo dvije-tri žene koje su zvali višticama. (...) Bilo je tih raznih praznovjerja... (...) I najčešće se govorilo, kolko se ja sećam, u Monoštoru, ali i općenito među Šokcima, da netko ima urokljive oči.

Jasno je da ta pojava nije ograničena samo za područje Bačke, već se takvi slučajevi nalaze po cijeloj Europi, a i šire. Osim *vištica*, česte pojave bile su i gatalice, bajalice, travarice i travari koji su primjenjivali razne iscjeliteljske verbalne formule

uz svoje pripravke biljnog i životinjskog podrijetla koje su davali svojim pacijentima. Jedne takve osobe se prisjeća Marija Turkalj iz Monoštoru:

U Monoštoru je bila jedna žena koja je ličila brdavnice. Kata Balićeva je liječila od brdavnica. Dite ili čovek koji je imao brdavnice morao je ponest od kuće jednu jabuku. (...) Baka bi nožem rasikla, gledala je li zdrava, čista... I kad ju je raspolovila, sa svakom polovinom je natrljala bradavicu. (...) Onda je sastavila tu jabuku i odnela na kapavicu. Prije nisu bili oluci oko kuće, već na kapavicu... I zakopala tu jabuku. I rekla: „Kako trune ova jabuka, tako nek istrunu Stipine brdavnice po rukah“. Rekli su da je bilo tako. (...)

Slično kazivanje ima i Marija Gorjanac iz Berega:

Ti stari su mislim... Znali. Lišaj su stari liječili s pepelom. Dečko jedan u komšiluku je imao to na glavi. Njegov deda je pušio na lulu i jedna baka mu je rekla da sa time maže. Rekla je da uzme običnu iglu i sa iglom ide samo okolo i ne bode ništa, samo dodiruje. I da ovako kaže: „Pepel je seme, lišaj je njiva. Ovo će seme njivu da poništi“. I kaže, od toga prođe. Nikad više lišaj nije imao.

Kao svojevrsna opozicija *višticama* su žene koje skidaju uroke molitvama ili posebnim tehnikama koje iziskuju specifično i rijetko znanje. Eva Terzić iz Sombora prepričava vlastito iskustvo iz djetinjstva:

Ja sam, na primjer, bila jako bolesna. Imala sam nekih 14 ili 16 godina i nisu znali šta mi je... Doktorica iz sela mi dođe... I onda ona kažem mojoj mami – Ja ne znam šta, ali ja e uspijem iz kreveta. Žene su onda molile neke molitve i jedna je žena molila... I babe ko babe dolaze... I onda je jedna žena rekla da se pomokrim u lavor. Okupajte je s tim... Jaoooo! Ja ono, s ovim će me kupat, Gospode... Ali, 7. dan... Tako su me, kako su žene molile, tako su me svaku večer s tim kupali. Sedmi dan, meni bolje. I ova žena, kaže, sedmi dan je krenulo na bolje, oseti ona. Kako ona oseti, ne znam.

Ovaj primjer pokazuje kako su se molitve primjenjivale uglavnom kod neobjašnjivih i teško izlječivih bolesti kada ni službena medicina nije znala uzroke oboljenja ni koju terapiju primijeniti. Kod svih je kazivača potvrđeno kako je nekada šokačko stanovništvo vjerovalo u natprirodne uzroke bolesti poput uroka. Iako je većina kazivača objasnila kako je to uglavnom pojava rezervirana za prošla vremena, potvrda da vjera u natprirodno još uvijek postoji je *baka* Anica iz Berega koja se time svakodnevno bavi. Ona se prisjeća svojeg djetinjstva i prepričava početke svoje uloge kao narodne nadriliječnice:

Ja sam bila 10 godina. A bila sam tako jako urekljiva. (...) Bila sam jako mršava. Ali bila je jedna baka, za kućom iza nas. Kaže: „Ajde Anice nauči, kad te tako puno ureknu, Boga molit.“ I ja odma naučila. Zapisala sam to, ali to moraš samo molit dok si cura. Kad se udadeš, više ne možeš. I tako sam ja to naučila, napisala... Bile smo ja i mama smo živile, i nije to moja mama nika-da dirala ni niko. (...) I tako se to pročulo i onda kažu „Sad će Anica bajat!“

Iz njenih se tvrdnji može zaključiti da su određene osobe sklone urocima, poput mladih i osjetljivih osoba – djece, djevojaka, trudnica i roditelja (Randić 2003,75), a osobe kojima se pripisuje „urokljivo oko“ uglavnom starije osobe koje to čine iz zavisti ili zlobe. Njezin sin Matija Gorjanac, također iz Brega nadodaje:

Znači, znate o čemu se tu sad radi? Ja ću vam malo pojednostaviti. Ti uroci i urekljive oči... Netko u to vjeruje, da netko može nekog da urekne. Recimo, ja polako vjerujem u te stvari jer milion puta evo iz iskustva mene glava boli i eto izmoli i bude mi bolje. (...) To je ona naučila kad je bila jako mala i eto, moli i na daljinu i kako to funkcionira ne znam, ali... Mislim, nije to nikakva ni vradžbina ni ništa, ona izmoli deset Oče naša, Zdravo Marija i što sve još ide i to je njen način.

Iako se sin i unuk Anice Gorjanac koja liječi molitvama njoj obraćaju za pomoć kod zdravstvenih tegoba, te svjedoče učinkovitosti nakon primjene istih, o tome govore s određenom dozom skepticizma. Također, Matija Gorjanac nadodaje: *Da ne shvatite to pogrešno, da nije to neka magija, vještičarenje ili nešto... To su samo molitve, najosnovnije molitve...* Ovdje se može zaključiti kako se vjerojatno radi o principu liječenja koji koristi magijski obrazac iz pretkršćanskog vremena u koji su naknadno ugrađeno kršćanski elementi (Španiček 2002, 209-217). Osobe koje se obraćaju Anici Gorjanac obično pate od nesаницe, nedostatka apetita, mučnine, vrtoglavice i sličnog za koje nemaju racionalnog objašnjenja: *Niko im ništa nije mogo nač. Ništa mu nije, pa ništa mu nije...* U takvim slučajevima ona moli za tu osobu dva puta dnevno – jednom ujutro i jednom popodne, i to uglavnom traje dva dana. Ako treći dan još uvijek postoje zdravstvene tegobe kod osobe koja je zatražila pomoć, Anica Gorjanac kaže: *Onda nije to to, misleći pritom na urok. Ona navodi molitve koje su namijenjene za uklanjanje uroka:*

Andeo Gospodnji, navijestio je Mariji i ona je začela po Duhu Svetomu. Sidi urok na pragu, uročica pod pragom. Što urok rekne, uročica porekne. Otac i Sin i Duh Sveti, Amen. Onda opet, evo službenice Gospodnje, neka bude po reči Tvojoj. Pa opet ponavlja isti dio: Sidi urok na pragu, uročica pod pragom. Što urok rekne, uročica porekne. Otac i Sin i Duh Sveti, Amen. (...) Onda, deset Oče Naša. Ovaj Oče Naš i Zdravo Mariju poručujem Gospodinu Isusu Kristu, kojega su prvi put maloga urekli. Nek odbaci uroce od Nikole, od Matije... Za goga molim. Ili svinjčetu ili konju ili kravi, bilo komu.

Prilikom izricanja molitvi, kaže, mora misliti na osobu kojoj su one namijenjene, a zatim i zijeve, što se događa i onima za koje je molitva namijenjena. Svoje neobično iskustvo iznosi njezin sin Matija Gorjanac: *Kao da ne možeš zevat do kraja. I zevaš, zevaš, zevaš i onda to prođe. Kad ona izmoli, to prođe. Eto, meni bude bolje.* Osim molitvi, koje se primjenjuju kod lakših zdravstvenih tegoba, baka Anica iz Brega objašnjava i kako se otkrivaju uroci te kojeg je spola osoba koja je odgovorna za nečije zdravstvene tegobe. U nekim slučajevima, ona koristi biljku koju u Bačkoj obično nazivaju *maca* ili *cica maca*, a radi se o grancicama bjelogorične vrste drveća

iz porodice vrba koja se u Hrvatskoj obično naziva vrba Iva (lat. *Salix caprea*) (Slika 6.).

Grančice tog drva se odnose u crkvu na Cvjetnicu poput grančica masline, te se kasnije postavljaju u kutak sobe kao ukras ili u svrhu zaštite od udara groma. No, u narodu postoji još jedna upotreba tih grančica, i to u svrhu otklanjanja nadnaravnih uzroka bolesti. Nakon što je grančica *cice mace* posvećena na Cvjetnicu, otkidaju se komadići koji se pale uz pomoć plamena svijeće koji se zatim bacaju u staklenu bočicu. Ako komadić te spaljene grančice potone na dno bočice s vodom, tada se to tumači kao urok. Oni se uklanjaju molitvama: *Uroke moram triput molit. I onda priporučit deset Oče Naša, deset Zdravo Marija, za gorsku muku Gospodina Isukrsta nek odvрати uroce, opet, od bilo koga.* U slučaju da je urok uspješno odstranjen nakon izgovorenih molitvi, spaljeni komadić grančice koji se prije nalazio na dnu bočice s vodom, ponovno se vraća na površinu vode. Spol osobe koja je odgovorna za bačeni urok također se može odrediti položajem grančice u vodi, ovisno da li stoji vodoravno ili okomito. Tu praksu skidanja uroka uz pomoć grančica *cice mace* pojava je koja je umalo zaboravljena, iako se starije generacije poput Kate Pejak iz Monoštora još uvijek prisjećaju:¹²

E, to je bilo kad se mala dica razbolu, onda su znale bake o tomu... E onda šta se čuvalo... Evo maca (...) Ne u vodu, ono mora povent jer će inače procvat, a onda ne valja. (...) I onda uzmu svetu vodu pa metnu u čašu pa izmolju, evo ovako: Oče naš za crno oko, Zdravo Marijo izmolju za crno oko i svaki komadić upalu šibicom i metnu u svetu vodu. Onda opet upalju pa za plavo oko i za smeđe oko. Takve malo delove metnu u čašicu i onda taj urok maknu. Ako dite nije urečeno onda svi su gore. Ako dite je urečeno onda vide koje oko je, ovaj, jel' crno, jel' plavo, jel' smeđe. Onda za smeđe oko izmole još Zdravo Mariju, Oče naš i Zdravo Mariju, tako da je to dete bilo zdravo. Kad bi malo dite imalo temperaturu, eto to je onda bilo, bi rekli, eto, urekli ga. Tako su žene radile. A sada što god, odma' se mora doktoru odneti jel... (...) Sad više nema da se što god za takvo što moli. Ali, ja pamtim, nama... To je bilo naše.

Iako postoje razlike u molitvama, vjerojatno su postojale sličnosti u postupku uklanjanja uroka među šokačkim stanovništvom u Bregu i Monošturu. To se, naravno, odnosi na prošlo stoljeće, a i ranije, budući da nisu zabilježeni slučajevi takve prakse osim u sjećanju jedne pripadnice starije generacije iz Monoštora. Iako

Slika 6. Vrba Iva

¹² Preuzeto sa <http://ljekovitobilje.blogger.index.hr/post/vrba-iva/776745.aspx> (Pristupano 10. rujna 2014.).

se generalno nadriliječništvo smatra praksom kojom su se nekada bavili naši stari u ruralnim područjima, Anica Gorjanac potvrđuje kako je vjera u nadnaravne uzroke bolesti još uvijek prisutna. Na upit koliko često se sumještani iz Berega ili osobe iz okolnih sela obraćaju za pomoć, njezin sin Matija odgovara:

Ma često, često... Maltene svaki dan. Desi se da svaki dan bude. Nekad ne bude po dan, dva, tri, ali uglavnom... Često. (...) Netko dođe, netko zove telefonom. Uglavnom su mala deca u pitanju. Dok su klinци, pa ne znaju ni reć šta ih boli... (...) Dovoljno je ime. Možda je to neka autosugestija, ali zovu ljudi za krave, za krmače, za svinje....

Prema ispitanima tijekom ovog istraživanja provedenog među šokačkim stanovništvom naseljenim u trima mjestima Bačkoj, baka Anica je jedina na tom području koja se bavi uklanjanjem uroka ili neobjašnjivih zdravstvenih poteškoća putem molitvi i narodnih metoda liječenja. No, poput žene koja je prenijela svoje znanje njoj, Anica Gorjanac tvrdi da je naučila moliti četiri cure, od kojih je *Jedna ošla u Sombor, jedna je ošla u Hrvatsku, jedna u Slovenija i ima jedna tu*. Nije poznato jesu li te četiri djevojke i danas nastavile prakticirati to narodno znanje i tehnike za uklanjanje zdravstvenih tegoba te hoće li ta narodna praksa liječenja toga područja pasti u zaborav.

Zaključak

U narodnom životu važan dio čini tradicijska medicina, pa tako i među Šokcima naseljenim u Bačkoj. Po kazivanjima mještana Monoštora, Berega i Sombora postojali su brojni načini liječenja, ali i razlika u zastupljenosti narodnih praksa liječenja koje su se primjenjivale kako kod ljudi tako i kod životinja. Ovdje je potrebno posebno naglasiti kako prikupljeni podaci o pojedinim postupcima liječenja i različitim ljekovitim svojstvima biljaka ponekad variraju ovisno o kazivaču. Razlike u kazivanjima ne ovise samo o individualnim navikama ili mjestu iz koje ispitanik potječe, već i o njihovom sjećanju koje ponekad ima važnu ulogu u istraživanju. Tako se primjerice kod nekih ispitanika poput Stipana Gorjanca iz Berega potvrđuje upotreba nevenove masti kod lakših povreda kože, dok Ivan Gorjanac iz istoga mjesta navodi kako nije upoznat s primjenom iste. Zato smatram da je potrebno posebno naglasiti kako pojedine prakse liječenja ovise o navikama pojedinaca unutar obitelji, dok su neke, poput snižavanja tjelesne temperature uz pomoć obloga od svinjske masti, generalno učestale među šokačkim stanovništvom u Bačkoj. Poznavanje i korištenje ljekovitih biljaka koje su ljudi ovoga kraja koristili preventivno ili u slučajevima bolesti, potvrđuje kako je narodna medicina igrala važnu ulogu u svakodnevnom životu. Iako tek nekolicina kazivača poput Adama Pašića i Ane „Hilde“ Lojen iz Monoštora i dalje bere ljekovite biljke koje se koriste za čajeve, većina je ispitanika potvrdila kako se oni i danas koriste na svakodnevnoj bazi. Razlozi zbog kojih se čajevi kupuju su pristupačnost u trgovinama ili ljekarnama, a kod Kate Antalović i Marice Vukičević zabrinutost zbog korištenja raznih pesticida koji se u njihovom kraju sve češće primjenjuju. Potvrđeno je kako su se znanja o ljekovitim biljkama, bilo o načinu ili obliku u kojem se koriste, u prošlosti prenosila usmenim

putem. U današnje vrijeme se znanja vezana uz narodno liječenje također prenose usmenim putem, bilo od rodbine ili poznanika, ali i putem raznih časopisa, članaka i knjiga o zdravlju i ljekovitom bilju. No, jednu su knjigu spomenule tri kazivačice¹³ iz Monoštora i Berega iz koje koriste mnoge recepture na bazi ljekovitih biljaka. To je knjiga autorice Marije Treben *Zdravlje iz Božje ljekarne* u kojoj su detaljno opisana ljekovita svojstva biljaka i navedene recepture za njihovu upotrebu. Od lijekova životinjskog podrijetla smatram da je važno spomenuti primjenu svinjske masti posebice kod snižavanja tjelesne temperature koja nije zabilježena samo u sjećanjima kazivača, već je potvrđeno kako se ta praksa i danas još uvijek primjenjuje. Eva Terzić iz Sombora navodi kako tu narodnu praksu liječenja koristi kod svoga sina, a valja navesti i kako sam nevezanim razgovorom s pripadnicima mlađe generacije dobila informacije o primjeni iste prakse i danas.¹⁴ Među ruralnim stanovništvom su prije razvoja službene medicine postojali i tzv. narodni liječnici koji su bili specijalizirani za određene prakse liječenja. Iako je većina ispitanih kazala kako su ti pojedinci koji posjeduju znanja o narodnim metodama liječenja pojava rezervirana za prošla vremena, daljnje je istraživanje pokazalo kako to nije u potpunosti točno. Osim nekadašnjeg *berbera* Marka Đipanova iz Monoštora koji se specijalizirao za vađenje zubi, u Beregu i danas postoje dvije osobe koje sumještani iz istog i okolnih mjesta svakodnevno traže za pomoć. Njima je zajedničko što svoje usluge ne naplaćuju, niti traže ikakvu naknadu nakon pružene pomoći oboljelim osobama ili životinjama. Jedan od njih je Stipan Gorjanac, poznat i pod nadimkom *Skelac*, koji se bavi namještanjem zglobova i masažom ukočenih dijelova tijela.¹⁵ Svoje znanje vezano uz namještanje zglobova je naučio od jednog sumještana u kasnijim godinama života, dok je masirati naučio samostalno, bez ikakve pomoći iz drugih izvora. Druga kazivačica, koju se u sklopu ovoga istraživanja može nazvati nadriliječnicom, je Anica Gorjanac koja uzroke pojedinih zdravstvenih tegoba ne objašnjava na fizičkoj razini oboljelih osoba. S obzirom na činjenicu da joj se mještani iz istoga ili obližnjih mjesta obraćaju za pomoć, može se zaključiti kako je vjera u natprirodno još uvijek prisutna među šokačkim stanovništvom Bačke, iako ljudi o toj temi nerado govore. Razlozi tome se mogu pronaći u negativnom stavu službene medicine, ali i društva općenito naspram vjere u natprirodne pojave. No, rezultati ovoga istraživanja pokazuju da vjera u natprirodne uzroke bolesti nije stvar prošlosti niti je svojstvena manje obrazovanom, odnosno stanovništvu ruralnih krajeva kao što se to obično smatra. U istraženim mjestima, narodna medicina gubi primat nad službenom medicinom otprilike u drugoj polovici XX. stoljeća kada pomoć stručnjaka biomedicine, ali i lijekova postaje pristupačna ne samo gradskom, već i seoskom stanovništvu. Iako su mnogi elementi narodne medicine pred zaboravom, rezultati ovoga istraživanja pokazuju kako narodne prakse liječenja ne žive jedino u sjećanjima pojedinaca, već su uključene i u suvremeni život.

¹³ Knjigu su spomenule Kata Antolović i Ana „Hilda“ Lojen iz Monoštora i Marija Gorjanac iz Berega.

¹⁴ Podaci su prikupljeni prilikom neslužbenog razgovora s Borisom Kovačem (r. 1991.) iz Monoštora.

¹⁵ U narodu se pojedinci koji se bave tom narodnom praksom liječenja nazivaju „namještači kostiju“.

Popis kazivača:

Monoštor:

Kata Antalović „Kečegova“, r. 1946. u Belom Manastiru.¹⁶

Marko Đipanov „Kockar“, r. 1939.

Ana Lojen „Hilda“, dj. Aranž, r. 1942.

Julija Lojen „Julika“, r. 1966

Adam Pašić „Gabra“, r. 1938.

Rozalija Pašić „Gabrina“, dj. Prišing „Prišingova“, r. 1942.¹⁷

Marin Pašić „Gabrin“, r. 1941.

Kata Pejak „Kurđina“, dj. Matanov „Balićeva“, r. 1934.

Marija Šeremešić „Škogrina“, dj. Kovač „Trumina“, r. 1948 u Somboru, odrasla u Monoštoru, živi u Somboru.

Eva Terzić „Terzićeva“, dj. Forgić „Pudina“ r. 1956, odselila u Sombor 1977.

Marija Turkalj „Turkaljka“, dj. Đanić „Tišljerova“, r. 1957.

Marica Vukičević, r. 1941.¹⁸

Bereg:

Matija Gorjanac „Tolin“, r. 1944.¹⁹

Ivan Gorjanac „Tolin“, r. 1946.

Anica Gorjanac „Abelovi“, r. 1931, dj. Ilić „Marcelini“

Matija Gorjanac „Abelovi“, r. 1960.

Nikola Gorjanac „Abelovi“, r. 1986.

Đula Gorjanac „Skelčevi“, dj. Matin „Babini“, r. 1952.;

Stipan Gorjanac „Skelčevi“, r. 1950.

Tonka Krizmanić „Pavlovi“, dj. Ivošev „Dorini“, r. 1936.

Literatura:

Bukovčan, Tanja. 2003. Narodna medicina kao predmet etnologije. *Studia etnologica Croatica* 14/15: 145-169.

Kelemen, Petra. 2009. Segmenti narodne medicine. U: Milana Černelić, Marijeta Rajković, Tihana Rubić (ur.). *Živjeti na Krivom Putu. Sv. 2. Etnološka monografija o primorskim Bunjevcima*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, FF Press - Gradski muzej Senj. 163-187.

Randić, Mirjana. 2009. Narodna medicina: Liječenje magijskim postupcima. *Sociologija i prostor*, str. 67-85.

¹⁶ Dospelila 1955. u Monoštor.

¹⁷ Nije rođena u Monoštoru, gdje živi nakon udaje za Adama Pašića.

¹⁸ Odselila 1966.

¹⁹ Preselio se u Beograd kasnih šezdesetih godina XX. stoljeća.

Španiček, Žarko. 2002. *Slavonski pučki proroci i sveci*. Osijek: Grafika.
<http://ljekovitobilje.blogger.index.hr/post/vrba-iva/776745.aspx> (Pristupano 10. rujna 2014.).

Summary

Implementation of Traditional Medicine among Šokci Croats in Northern Bačka

This work presents the results of the research conducted in April and November 2014, among the population of Šokci in Bačka: in Monoštor, Bereg and Sombor. The work also points to the presence of these practices in the last century. It covers various aspects of traditional medicine, from the use of medicines of herbal, animal and human origin, through their practitioners, the so called traditional medicine doctors, specialized in dental extractions, bone adjustments or helping during childbirth and their role in traditional medical practices in rural areas, to the final review of the connection between traditional treatments and faith in the supernatural.

Key words: traditional medicine, traditional medicine doctors, Monoštor, Bereg.

